

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ “ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ”

Досліджено концепції людського капіталу в історії економічної думки, проаналізовано погляди вчених-економістів на його склад та структуру.

Постановка проблеми. Науковий напрям у світовій економічній думці, що розвиває систему поглядів, виражених у концепції “людського капіталу”, перебуває і нині на стадії розвитку, пошуку, який характеризується значним рівнем конкретних наукових результатів. В історії економічної думки останніх десятиріч однією з найвизначніших подій стало створення теорії людського капіталу. Значний вплив цієї теорії на весь подальший розвиток економічної науки іноді порівнюють з революцією в економічній думці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У витоках теорії людського капіталу стояли класики економічної думки: Д. Рікардо, К. Маркс, Дж. Міль. Одне з її перших формулювань зустрічається в “Політичній арифметиці” У. Петті, пізніше – в “Багатстві народів” А. Сміта, “Принципах” А. Маршалла, роботах багатьох інших учених.

Значним є внесок відомих економістів, лауреатів Нобелівської премії Т. Шульца та Г. Беккером.

Визнання людини як особливого виду капіталу на початку 50-х і початку 60-х років ХХ ст. пов’язано з іменами М. Блауга, Й. Бен-Порэта, Х. Боуеном, Б. Вейсброда, Дж. Кендрика, Е. Лезера, Р. Лэйарда, Дж. Мінцера, Дж. Псахаропулоса, Ш. Розена, Л. Туроу, Ф. Уэлча, Б. Чизвіка і ін.

Метою дослідження є обґрунтування місця і ролі теорії людського капіталу в економічній думці для забезпечення трактування людського капіталу з точки зору бухгалтерського обліку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Поняття “людський капітал” ввійшло в науку на початку 60-х років ХХ ст. в західній економічній літературі. Можна виділити дві основні причини виникнення інтересу до даного поняття. По-перше, це загальна закономірність розвитку сучасної науки в цілому, яка виявляється в концентрації уваги вчених на дослідженні проблем людини. По-друге, це визнання того факту, що активізація творчого потенціалу людини, розвиток висококваліфікованої робочої сили є найефективнішим способом досягнення економічного зростання. Саме людський капітал, а не матеріальні засоби виробництва, є визначальним чинником конкурентоспроможності, економічного зростання та ефективності.

Економісти всіх шкіл, починаючи з економічних вчень Стародавньої Азії і Стародавньої Греції, прагнули виявити причину виникнення додаткового продукту і пояснити яким чином можна цей додатковий продукт збільшити. Так, в Кодексі законів вавілонського царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н.е.) значна увага приділялась регулюванню відносин найму і розмірів оплати за найману працю, правовому захисту осіб виробників. При цьому виробник, а в Стародавній Греції, наприклад, це, перш за все, був раб, розглядався як “знаряддя, що має низьку продуктивність праці”. Проте, визнавалося, що і раба потрібно матеріально заохочувати за його працю.

Теорія людського капіталу виникла на основі попереднього розвитку економічної науки і пов'язана з розвитком концепції капіталу. Під час зародження капіталістичних відносин у працях класиків політичної економії у визначенні сутності поняття “капітал” зустрічаються спроби віднести до нього саму людину або її здібності.

Томас Мен був класичним представником зрілого меркантилізму. Не піклувавшись про загальний добробут нації і будучи представником купецького капіталу, способом зниження витрат економіст запропонував обмеження заробітної платні найманих робітників і пониження життєвого рівня народу в цілому.

Ще в XVII столітті родоначальник англійської класичної політекономії Уільям Петті вперше спробував оцінити грошову вартість продуктивних властивостей людської особи. У. Петті першим висловив ідею про те, що люди з їх виробничими здібностями є багатством. На його погляд, “Вбачається розумним те, що ми звемо багатством, майном чи запасом країни і що є результатом попередньої чи минулої праці, не вважати чимось відмінним від живих діючих сил, а оцінювати однаково” [15, с. 82].

Принципові ідеї залежності доходів працівника, підприємства, суспільства від знань, навичок і природних здібностей людей були висловлені Адамом Смітом. Вчений, визначаючи сутність основного капіталу суспільства, писав, що він формується не лише з машин, споруд і землі, але й “із набутих корисних здібностей усіх громадян або членів суспільства” [16, с. 208].

У праці “Багатство народів”, у розділі “Про заробітну плату та прибуток при різних застосуваннях праці й капіталу”, А. Сміт уперше розглянув людину з позиції капіталізації її праці: “Людина, яка завдяки витратам великої праці й тривалого часу вивчила будь-яку з тих професій, що потребує надзвичайної спритності й майстерності, може бути порівняна з такою ж дорогою машиною.

Слід очікувати, що праця, якій вона навчається, відшкодує їй понад звичайну заробітну плату за просту працю всі витрати на навчання, але з прибутком на капітал, не менше, ніж сума витрат” [8, с. 66].

Отже, А. Сміт уперше цілком обґрунтовано визначав людину на виробництві як носія капіталу, тобто розглядав кожну людину з точки зору власника рівних прав бути багатим і одночасно як носія вартості.

Д. Рікардо в книзі “Начала политической экономии и налогового обложения” відкриває формулу вартості капіталу, яка залежить від кількості та якості праці: “Кількість капіталу може зростати одночасно з підвищенням його вартості. Кількість капіталу може збільшуватися, але вартість його залишається “без змін чи навіть фактично зменшується”. Теорія ренти Д. Рікардо (вартість сільськогосподарської продукції визначається витратами праці на гірших ділянках землі) сприяла появі теорії граничної корисності [8, с. 449-473]. Тобто зростання кількості основного капіталу дедалі більше залежить від якості праці, властивості якої можуть бути розцінені як людський капітал тому, що саме вони зумовлені зростанням основного капіталу.

На відміну від А.Сміта, який порівнював високоякісні здібності працівника з ефектом високопродуктивної машини, К.Маркс при характеристиці робочої сили підійшов безпосередньо до поняття людського капіталу. Так, він писав: “Під робочою силою, або здатністю до праці, ми розуміємо сукупність фізичних і духовних здібностей, які має організм, жива особа людини, і які вона використовує щоразу, коли виробляє якісь споживчі вартості” [14, с. 67].

Марксове поняття робочої сили й сучасне поняття людського капіталу істотно об’єднує наявність у них вартості, а з позиції марксизму – головної властивості робочої сили – створювати додаткову вартість. Цю властивість покладено в основу розгляду людського капіталу як джерела збільшення доходів підприємства (мікрорівень) та ВВП (макрорівень), а отже – як умови підвищення заробітної плати працівників.

Автори трудової теорії вартості – А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, – послідовно розвивали її концептуальні положення, вводили не тільки основне поняття “людини економіка”, а й трансформували його у поняття “людини працююча”, що суттєво наближає його до сучасної категорії людської праці.

Уільям Томпсон в трудову теорію вартості вніс істотного уточнення. По-перше, звів всі види складної праці до суспільно необхідної простої праці. По-друге, він стверджував, що в основі вартості лежить не просто робочий час, а суспільно необхідний робочий час [10, с. 25]. Англійський економіст Шилд Нікольсон в 1896 р. спробував визначити співвідношення “вартості”

населення і речового багатства Англії. Л. Дублін в 1922 р. підрахував, що “капітальна вартість” населення США вп’ятеро перевищувала “матеріальне багатство” цієї країни [9, с. 196].

Термін “людський капітал” вперше з’явився в працях Теодора Шульца, який відмічав, що добробут бідних людей залежить не від землі, техніки або їх зусиль, а від знань. Він назвав цей якісний аспект економіки “людським капіталом”.

Бурхливого розвитку теорія людського капіталу набула в другій половині ХХ ст. завдяки працям американських дослідників Гаррі С. Бекера, Якоба Мінсера та ін. Офіційною датою виникнення цієї теорії традиційно вважається жовтень 1962 року, коли була опублікована серія статей, присвячених виключно проблемі людського капіталу. За недовгий час нова теорія здобула загальне наукове визнання.

Хоча основний внесок в популяризацію ідеї людського капіталу був внесений Т. Шульцем, класикою сучасної економічної думки став однойменний трактат Г. Беккера. Підтвердженням цього стало присудження в 1992 році Нобелівської премії в галузі економіки професору Чиказького університету (США) Гаррі С. Бекеру за значний внесок у розробку та популяризацію ідей теорії людського капіталу.

В основу аналізу Г. Беккер поклав уявлення про людську поведінку, як раціональну і доцільну, застосовуючи такі поняття, як рідкість, ціна, альтернативні витрати та ін., до найрізноманітніших аспектів людського життя. Сформульована вченим концепція стала основою для всіх подальших досліджень в цій галузі.

Для західної економічної науки ХІХ – початку ХХ століття вже досить характерними стають спроби вчених трактувати людину або її знання і здібності до праці як капітал. У цей час виділились два основні підходи до визначення зв’язку людини, її знань і здібностей з капіталом (рис. 1).

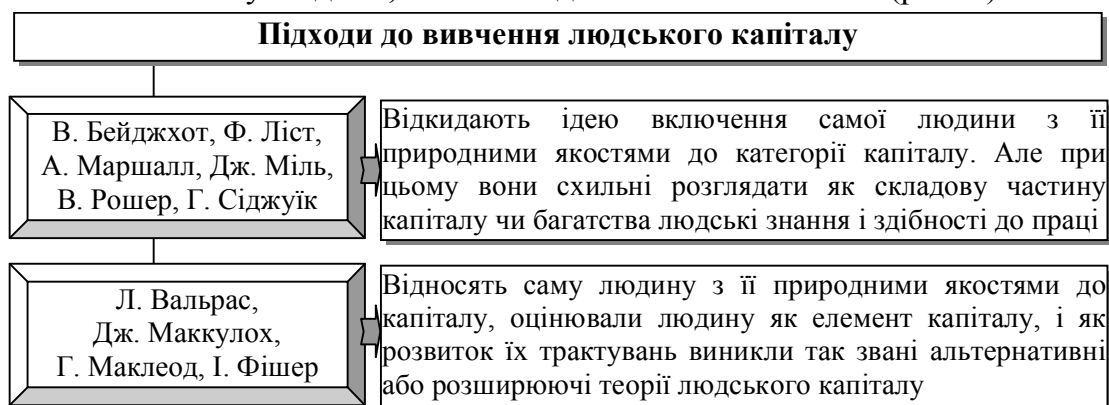

Рис. 1. Підходи вчених-економістів до сутності людського капіталу

За словами Дж. Мілля, “Людина... не є капіталом. Людина є метою, заради якої існує багатство. Але її набуті здібності, що виступають засобом і реалізуються лише через працю, на всіх підставах можна віднести до категорії капіталу” [4, с. 47].

Появі і розвитку альтернативних концепцій людського капіталу сприяли праці відомого американського економіста першої половини ХХ ст. Ірвінга Фішера, зокрема його теорії “всеосяжного капіталу”. Ця теорія виникла у період тотального панування в духовному і суспільному житті американського суспільства ідей прагматизму. Основною ідеєю вважалося, що істиною в світі є лише те, що відповідає практичним цілям і завданням життя, діяльність людей повинна бути спрямована на досягнення практичного результату і життєвого успіху.

Фішер І., відкинувши теорію трьох факторів виробництва, стверджував, що капіталом є все, що здатне протягом певного часу приносити дохід. На його думку, людина, як і інші корисні матеріальні об’єкти, входить до складу капіталу. “Вона (людина) так само матеріальна, як матеріальні кінь чи бик. Людина може належати іншій особі (у разі рабства) або ж самій собі. І в тому, і в іншому випадках вона корисна своєму власнику” [2, с. 68-69].

Теорія капіталу І. Фішера стала основою для виникнення різноманітних альтернативних концепцій людського капіталу. Їх автори включають до поняття людського капіталу не лише знання та вміння людей, їх здатність до праці, але й фізичні, психологічні, світоглядні, суспільні, культурні якості та здібності. Для цих авторів людським капіталом є, наприклад, такі якості, як фізична сила і зовнішня привабливість, вміння встановлювати і підтримувати необхідні знайомства, дотримуватися законів і традицій, організовувати свою діяльність, підтримувати дисципліну праці, правильно поводитися тощо.

В альтернативних теоріях, як і в традиційних, немає одностайності у питаннях визначення змісту поняття “людський капітал”. С. Фішер, Р. Дорнбуш, К. Шмалензі вбачають в людському капіталі передусім природні здібності та талант людини, а потім уже її освіту і набуту кваліфікацію [17, с. 303]. Професор Массачусетського технологічного інституту Л. Туроу включає до людського капіталу “виробничі здібності, обдарування і знання” людини, а також таку специфічну характеристику, як “повага до політичної і соціальної стабільності” [7, с. 15]. Ф. Махлуп, професор Принстонського університету, відносить до людського капіталу будь-які “удосконалення”, що “збільшують фізичні або розумові здібності людини” [3, с. 419].

В Україні відома концепція людського капіталу, запропонована американським економістом, викладачем Вашингтонського університету Дж. Кендріком [13], перекладеної російською мовою і опублікованої в СРСР у 1978 році. На думку Дж. Кендріка, капітал – це “здатність протягом певного періоду створювати певний продукт і дохід, включаючи неринкові форми доходу” [13, с. 56]. Виходячи з такого визначення капіталу, науковець поділяє його на дві основні складові – речовий (капітал, одержаний завдяки внескам у формування та виховання людини) і неречовий капітал (витрати на освіту та професійну підготовку людини, її здоров’я, а також на мобільність трудових ресурсів), а кожна з цих частин в свою чергу поділяється на капітал утілений і не втілений у людях. Людським капіталом у цій структурі буде втілений у людях речовий і неречовий капітал.

Виникнення та поширення в економічній науці альтернативних концепцій людського капіталу зумовлені реаліями ринкової економіки, адже для збільшення заробітків важливішими є не знання, вміння та освіта, а знайомства та зв’язки людини. Дослідженнями Фонду Д. Карнегі та Технологічного інституту Д. Карнегі ще в першій половині ХХ ст. було встановлено, що фінансові успіхи спеціалістів, навіть у таких галузях економіки, як машинобудування, приблизно лише на 15 % обумовлені їх професійними знаннями і на 85 % – умінням спілкуватися з колегами, тобто особистими якостями та здатністю керувати людьми [12, с. 17-18].

Слід також зазначити, що сьогодні з’являються нові професії, представники яких мають дуже високі заробітки, але фінансовий успіх яких не завжди цілком, а іноді і зовсім не можна віднести лише на рахунок їх освітнього рівня чи здоров’я (моделі рекламного бізнесу, кінозірки, знамениті професійні спортсмени та ін.).

Альтернативні концепції людського капіталу намагаються врахувати весь спектр якостей людини, які можуть приносити доходи і які не враховувалися при традиційному підході. Щоправда, у традиційному підході повністю не заперечується вплив природних здібностей на розмір доходу. Наприклад, Е. Денісон пояснює 60 % різниці в заробітках людей безпосереднім впливом освіти, а 40 % – нерівністю їх здібностей [1, с. 69-70]. У 70-80-х роках ХХ ст. науковці, які проводили дослідження у цій галузі, відносили на рахунок нерівності здібностей різницю в доходах людей у межах 10-25 % [11, с 34]. Однак, визнаючи вплив здібностей людини на розмір її доходів, представники традиційного підходу відводять

їм другорядну, несуттєву роль. Природні здібності вони вважають лише передумовою, від якої залежить ефективність навчання чи підтримання здоров'я. Наприклад, Т. Шульц стверджує, що “дедалі сумнівнішим є те, що значна частина заробітків, які ми приписуємо освіті і вищій освіті, може бути економічною рентою на природжені здібності” [5, с. 69].

За альтернативного підходу природні здібності та якості людини у справі одержання грошових доходів оцінюються дуже високо. Деякі вчені вважають міру їх впливу навіть більшою за вплив освіти. Наприклад, П. Тобмен у результаті досліджень дійшов висновку, що на частку генетичного потенціалу людини припадає 45 % різниці в заробітках, на частку соціального походження – 12 %, а на частку освіти – лише близько 6 % [6, с. 393].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вчені по-різному трактують людський капітал, акцентуючи увагу на його окремих складових елементах: функціональній стороні людського капіталу, на його здатності приносити дохід, сутнісній характеристиці як формі особистого фактора виробництва та ін. Практично у всіх визначеннях людського капіталу після 60-х рр. ХХ в. надається розширене його трактування: йдеться не тільки про реалізовані знання, навички і здібності, але і про потенційні (у тому числі і можливостях їх придбання); не тільки про зовнішнє стимулювання, але і про внутрішню мотивацію працівника.

Людський капітал є виявом їх процесі капіталізації вартості робочої сили, її особливих якостей, притаманних конкретній людині. Ці категорії у своїй сукупності відображають еволюцію розвитку уявлень про місце і роль людини у виробництві та суспільному житті .

Проте поступово ця категорія наповнюється додатковими якісними характеристиками: психофізіологічними, соціально-психологічними й діловими. Отже, працівник, носій робочої сили, розглядається як власник усієї сукупності природних і набутих якостей та властивостей, тобто інтегрованих здібностей, які можуть виявлятися і продуктивно використовуватись у процесі праці й бути конкурентоспроможними на ринку праці.

Із збільшенням ролі науково-технічного прогресу в економічному зростанні змінилося відношення західних економістів-класиків до проблем відтворення робочої сили. Уваги вчених сфокусувалася на проблемах створення якісно нової робочої сили, тоді як раніше основними були проблеми використання даної робочої сили. Структурні зміни в економіці сучасного капіталізму послужили об'єктивною основою, на якій виникла сучасна концепція людського капіталу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Denison E.* The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives before us. – N.Y., 1962. – P. 69-70.
2. *Fisher I.* The Natura of Capital and Income. – L., 1927. – P.5.
3. *Machlup F.* The Economics of Informations and Humen Capital. Princeton, 1984. – P. 419.
4. *Mill J.* Principles of Political Economy. – L., 1920. – P. 47.
5. *Shultz N.* Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities. In: Human Resources/ Fiftieth Anniversary Colloquium VI. – N.Y., 1975. – P. 69.
6. *Taubman P.* The Relative Influence of Inheritable and Environmental Factors and the Importance of Intelligence in Earnings Functions. In: Personal Income Distribution. – Amsterdam, 1978. – P. 393.
7. *Thurow L.* Investment in Learning. San Francisco, 1978. – P.15.
8. *Антология* экономической классики. М., “Эконом.” – “Ключ”, 1993.
9. *Долл О., Грейсон Д.* Американский менеджмент на пороге XXI века. М.: “Экономика”. 1991.
10. *Ильинский И.В.* Инвестиции в будущее: образование в инновационном воспроизводстве. СПб.: Изд. СПбУЭФ. 1996.
11. *Капелюшников Р.И.* Современные буржуазные концепции формирования рабочей силы. – М., 1981
12. *Карнеги Д.* Как завоевать друзей и оказывать влияние на людей. – Самара, 1994
13. *Кендрик Дж.* Совокупный капитал США и его формирование. – М., 1978.
14. *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. Т. 23. К., Госполитиздательство УРСР, 1963, 165 с.
15. *Петти В.* Экономические и статистические работы. – М., 1940.
16. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов. – М., 1962.
17. *Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи К.* Экономика. – М., 1993.